

Марко М. Милошевић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

УДК 811.163.41'354"14/5" Поломац В.
DOI 10.46793/Uzdanica21.2.341M
Примљен: 9. јануар 2024.
Прихваћен: 22. март 2024.

О СРПСКОМ КАО ДИПЛОМАТСКОМ ЈЕЗИКУ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ТОКОМ XV И XVI ВЕКА¹

(Владимир Поломац, *Српски као дипломатски језик у XV и XVI веку: филолошки приступ*, Крагујевац, Филум, 2023, 277 стр.)

Монографија *Српски као дипломатски језик у XV и XVI веку: филолошки приступ* Владимира Поломца објављена је 2023. године у издању Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Публикација се састоји од већ објављених радова, који су проширени и технички уједначени, као и од три нове целине. Сва поглавља која сачињавају предметну монографију повезује једнообразна основа, а то је представљање феномена употребе српског као дипломатског језика у југоисточној Европи током XV и XVI века. На самом почетку налази се *Уводна реч* (9–12), након чега следи шест поглавља распоређених следећим редоследом: (1) *Српски као дипломатски језик у Османском царству у XV и XVI веку* (13–110), (2) *Српски као дипломатски језик у Угарској у XV и XVI веку* (111–212), (3) *Закључне напомене* (213–230), (4) *Summary* (231–248), (5) *Извори и цитирана литература* (249–264), (6) *Прилози* (265–277).

Поглавље које отвара ову монографију – *Српски као дипломатски језик у Османском царству у XV и XVI веку* (13–110) – састоји се од три потпоглавља у којима се анализирају следећа писма: (1) писмо султана Бајазита II угарском краљу Матији Корвину (1487), (2) писмо султана Бајазита II угарском краљу Владиславу II (1498), (3) писмо Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију (1551). Према речима аутора, примарни циљ анализе поменутих рукописа јесте трострук: (а) приређивање текстова писама у ори-

¹ Приказ је део истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198).

гиналној графичкој, (б) представљање њихових најважнијих графичко-правописних и језичких одлика, (в) довођење писама султана Бајазита II у везу са досадашњим сазнањима о употреби ћирилице и српског језика у канцеларији султана Бајазита II и сагледавање карактеристика писма Мехмед-паше Соколовића у контексту повеља и писама Српске деспотовине, писама Портине српске канцеларије (са посебним акцентом на писму султана Сулејмана I Дубровнику), као и у контексту историјског развоја српских дијалеката у средњем веку.

С обзиром на то да досадашња издања писама султана Бајазита II угарском краљу Матији Корвину (1487) не задовољавају дипломатичке и филолошке критеријуме, Поломац најпре даје текст писама у оригиналној графичкој, указујући на грешке које бугарски историчар Биљарски прави приликом рашчитавања истог документа. Након тога приложен је језички осавремењен текст рукописа, а затим се анализирају његове графичке и правописне одлике. Посматрајући остала Бајазитова писма која су исцрпно анализирана у дисертацији Тамаре Лутовац Казновац, Владимир Поломац долази до закључка да Бајазитово писмо Матији Корвину не показује већа одступања од његових осталих писама. У њему преовлађују одлике рашке ортографске школе, а уочене су и карактеристике ресавског правописа. Наставак поглавља доноси детаљну језичку анализу писама, при чему аутор долази до закључка да је у основи рукописа, као и у основи осталих Бајазитових писама, српски језик изграђен на основици југоисточног дијалекта XV века из кога се развијају савремени косовско-ресавски и призренско-тимочки говори. Фонетско-фонолошки ниво бележи бројне примере са екавском заменом стсрп. вокала *jaii*, примере у којима је извршена промена /ə/ у /a/, као и малобројне примере са /y/ пореклом од некадашњег вокалног /л/ и са /o/ на месту /л/ на крају слога. На морфолошком плану Поломац даје преглед најфреквентнијих наставака у деklinацији именица, успостављајући однос стари наставци : нови наставци. Будући да у писмима Портине канцеларије Дубровнику у лок. јд. придева ж. р. долази искључиво наставак *-oј*, посебну пажњу завређује усамљени пример са наставком *-om* у овом падежу („по заповѣсти **вѣжнѣ**“). Владимир Поломац не искључује могућност да је посреди писарска грешка подстакнута честом употребом финалног надредног м изнад графеме w, али ипак сматра да поменути пример представља једну од најстаријих потврда наставака *-om* у овом падежу. Посебан значај писама огледа се у најстаријој потврди везника *ихо* (испред условне реченице са *ако* у значењу *осим ако*). На самом крају рада аутор сумира најважније графичко-правописне и језичке одлике анализираних рукописа, указујући на велику подударност између овог писама и осталих писама султана Бајазита II.

Писму султана Бајазита II угарском краљу Владиславу II (1498) до сада није придат већи значај. Недовољна истраженост поменутог рукописа и питање откуд српски језик у преписци турског султана и угарског краља навели

су Поломца да овом писму посвети већу научну пажњу. Најпре се даје текст рукописа у оригиналној графици, при чему се наводе и грешке које Годинка прави приликом рашчитавања истог документа, а затим се прилаже и језички осавремењен текст писма. Као и у претходном рукопису, и у Бајазитовом писму упућеном Владиславу II доминирају особине рашке ортографске школе, док су одлике ресавског правописа малобројне. Након представљања најважнијих графицијских и правописних особина следи поглавље које за предмет има језичку анализу рукописа, у чијој се основи, као и код осталих Бајазитових писама, налази српски језик изграђен на основици југоисточног српског дијалекта XV века. Као најбитније фонетско-фонолошке особине издвајају се екавизам, промена /ə/ у /a/, један пример са /y/ на месту вокалног /л/ и један пример са /o/ на месту /л/ на крају слога. И у овом писму уочена је употреба везника *ихо* иза негације у значењу *нећо*. Владимир Поломац истиче да се поменути везник, највероватније, ослања на везник *нехо*, који се у истом значењу јавља у Рударском законнику Стефана Лазаревића и у Хиландарском медицинском кодексу. Наиме, А. Лома и Ж. Степановић претпостављају да везник *нехо* настаје спирализацијом интервокалног *-i-* у алегро изговору, те аутор ове монографије износи претпоставку да је /x/ у *ихо* истог порекла као и /x/ у *нехо*. На морфолошком плану Поломац наводи неколико појединачних примера у вези са јединским облицима именица, а затим издваја употребу ген. мн. уместо лок. мн. у примеру „џ те̋ книга се все зна”. Када се говори о категорији заменица, посебан дијалекатски значај имају облици ном. и акуз. јд. м. р. придевских заменица *wви* и *wни*, који су посведочени и у писмима Бајазита II Дубровнику из последње деценије XV и прве деценије XVI века, али и у језику најстарије дубровачке прозе. Као и у претходном рукопису, и у овом писму издваја се усамљени пример са наставком *-ом* у лок. јд. придева ж. р. („по вишеписанџ сдџгџ црџства ми”). На самом крају рада Владимир Поломац резимира најзначајније графицијско-правописне и језичке одлике уочене у анализираном писму, истичући огромну подударност између овог рукописа и осталих писама султана Бајазита II упућених Дубровнику.

Аутор ове монографије кроз писмо Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију (1551) пружа оглед филолошког и лингвистичког истраживања дипломатске преписке између османских дворских званичника и обласних господара. Два су разлога због којих Поломац за анализу узима баш овај рукопис: (а) реч је о једином сачуваном српском писму Мехмед-паше Соколовића, које представља узорак српског као дипломатског језика у југоисточној Европи XVI века, (б) ово писмо доноси експлицитну потврду лингвонима *срџски језик* у том периоду. Поменути рукопис, у чијој основи се налази југоисточни српски дијалекат XVI века из кога су се развили савремени косовско-ресавски и призренско-тимочки говори, није довољно истражен са филолошког и (социо)лингвистичког аспекта. Владимир Поломац најпре даје текст писма у оригиналној графици, при чему врши неколико исправки

у односу на постојеће издање, док велики број писарских грешака у писму оправдава сврхом и околностима његовог настанка. Након ових напомена приложен је језички осавременен текст писма, а затим се анализира графичко-правописни аспект, на коме се уочава мешање карактеристика босанско-хумског, рашког и ресавског правописа. У поглављу које за предмет има језичку анализу рукописа аутор наводи најзначајније фонетско-фонолошке одлике, наглашавајући да је једино доследна употреба екавизма, док су остале карактеристике малобројне и недоследне: промена /ə/ у /a/ и /o/ пореклом од /л/ на крају слога. Од морфолошких и морфосинтаксичких одлика најзначајније су оне које се односе на балканистичке иновације: неразликовање падежа места и падежа правца, бележење општег падежа на месту генитива са предлогом *од* и појава удвајања објекта. На самом крају рада Поломац закључује да се писмо Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију знатније разликује од повеља и писама Српске деспотовине и писама султана Сулејмана I Дубровнику, као и да је писар овог писма, највероватније, био неко из непосредног окружења Мехмед-паше Соколовића. У вези са уоченим цртама косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта, Владимир Поломац истиче две могућности: (а) забележене косовско-ресавске језичке црте представљају старосрпски стандард из времена Српске деспотовине, а призренско-тимочке језичке црте припадају писаревом матерњем говору, (б) језичке црте забележене у писму у целини рефлектују неки југоисточни српски говор XVI века, чије типичне комбинације језичких карактеристика немају директан континуитет у савременим говорима.

У другом поглављу монографије – *Српски као дипломатски језик у Угарској у XV и XVI веку* (111–212) – налази се пет потпоглавља која за предмет имају анализу следећих писама: (1) писмо угарског краља Матије Корвина фра Александру Дубровчанину (1465), (2) писма деспота Вука Гргуревића султану Бајазиту II и Али-бегу Михалоглуу (1482–1483), (3) писмо Стефана Баторија Али-бегу Михалоглуу (1483), (4) писмо угарског краља Матије Корвина султану Бајазиту II (1487), (5) писма угарског краља Јована Запоље Мехмед-бегу Јахијапашећу и његовом заменику Ферхату (1537). Аутор истиче да су до данас сачувани малобројни документи који сведоче о употреби српског као дипломатског језика на угарском двору у XV и XVI веку и да поменутом феномену није посвећена значајнија пажња, што га наводи на то да ова писма подробније истражи са филолошког и лингвистичког аспекта.

Писмо угарског краља Матије Корвина фра Александру Дубровчанину (1465) јесте најстарије сачувано оригинално писмо из угарске српске канцеларије. Поломац најпре прилаже текст писма у оригиналној графици, указујући на главне грешке у Миклошичевом и Толстојевом издању. Након тога дат је језички осавременен текст, а затим следе напомене о писму, графици, правопису и језику рукописа. Писмо је писано канцеларијским брзописом, а на графичко-правописном плану уочава се мешање одлика босанско-хум-

ског и рашког правописа. Владимир Поломац истиче да је централно питање анализе фонолошког система овог рукописа стање стерп. вокала *jaii*, при чему се оспорава Ђорђевићево мишљење да је повеља писана претежно јекавски, а мање икавски. На морфолошком плану посебну пажњу завређују старији наставци у инстр. мн. именица и придева. Аутор на крају рада истиче да језичке одлике писма не пружају довољно повода за сигурно одређење дијалекатске подлоге која се налази у основи рукописа. Ипак, може се наслутити да је писар овог писма био билингвалан и биграфичан, те да су у његовој писарској пракси латински језик и писмо били примарни медиј, о чему сведоче примери са групом /ур/ на месту вокалног /р/, као и пример вогањань, који, највероватније, представља одраз латинске графиције за словенско /љ/.

Од деспота Вука Гргуревећа, у народној традицији познатијег под именом Змај Огњени Вук, сачувано је пет писама из девете деценије XV века: (1) писмо султану Бајазиту II о миру и пријатељству (1482), (2) веровно писмо султану Бајазиту II за његовог слугу Мурата (1482–1483), (3) писмо Али-бегу Михалоглуу којим препоручује свога изасланика Јована (1483), (4) еровно писмо султану Бајазиту II за његовог изасланика Мурата (1483), (5) писмо султану Бајазиту II о склапању мира (1483). Поломац истиче да је о овим писмима до данас дато свега неколико филолошких коментара Н. Радочића и неколико палеографских напомена П. Ђорђевића. Стога основни циљ рада јесте (а) да се најзначајније правописне одлике поменутих писама сагледају у контексту ресавске правописне школе и (б) да се истакну најбитније језичке одлике у контексту дијалекатске диференцијације српских говора на територији некадашње Српске деспотовине и јужне Угарске крајем XV века. Најпре су дати текстови писама у оригиналној графицији, при чему Владимир Поломац исправља грешке уочене у ранијим издањима, а затим су приложени и језички осавремењени текстови. Анализа је показала да су најбитније одлике ресавске правописне школе у овим писмима веома слабо заступљене, што се објашњава њиховим световним карактером, као и друштвеноисторијским контекстом у коме су настала. На фонетско-фонолошком плану издвајају се екавизам, промена /ə/ у /a/, /y/ пореклом од некадашњег вокалног /л/ и /o/ пореклом од некадашњег /л/ на крају слога. На основу ових карактеристика закључује се да је у основи писама Вука Гргуревећа косовско-ресавски дијалекат с краја XV века. Од морфолошких особина аутор посебно издваја примере који би могли упућивати на процес анализације, а од великог значаја јесу и примери *стоџки* и *џџви*, који сведоче о процесу губљења партиципа и о настанку глаголских прилога у српском народном језику. Владимир Поломац на крају рада долази до закључка да анализирана писма показују највише језичких подударности са писмом дворског судије и ердељског војводе Стефана Баторија Али-бегу Михалоглуу (1482–1489), а нешто мање и са писмима краља Јована Запоље смедеревском санцак-бегу Мехмеду Јахијапашићу и његовом заменику Ферхату (1537). Такође, поду-

дарности уочене између писама деспота Вука Гргуревића и писама турских султана Мехмеда II и Бајазита II Дубровнику говоре о могућим узајамним утицајима писмености из времена Српске деспотовине (и периода након њеног пада) и писмености Портине српске канцеларије.

Језичке сличности између писама Вука Гргуревића (1482–1483) и писма Стефана Баторија Али-бегу Михалоглуу (1483) подстакле су Владимира Поломца да и овом рукопису, које до данас није било предмет посебних филолошких истраживања, посвети подробнију пажњу. Према речима аутора, главни циљ рада јесте двострук: (а) анализа писма са правописног и језичког аспекта и (б) сагледавање рукописа у ширем контексту односа српске канцеларије на угарском двору са пословноправном писменошћу Српске деспотовине и Портине српске канцеларије. Поломац најпре прилаже текст писма у оригиналној графици, а затим даје и језички осавремењен текст. На графициско-правописном плану издвајају се бројне особине ресавског правописа, док одсуство графеме *ы* Владимир Поломац оправдава световним карактером писма. Од фонетско-фонолошких особина најзначајнији су екавизам и вокал /а/ пореклом од некадашњег /ǝ/, на основу чега се може извести закључак да је у основи овог рукописа југоисточни српски дијалекат XV века из кога су се развили савремени косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори. Посматрајући морфолошке карактеристике, аутор посебно истиче високу фреквентност партиципских конструкција, што је условљено предметом и садржајем самог писма. На крају рада Поломац закључује да се Баторијево писмо, преовлађујућом употребом ресавског правописа, издваја од читавог круга сродних писама која су настала на подручју Угарске крајем XV и током прве половине XVI века, али и да је језик овог писма веома близак језику писама деспота Вука Гргуревића.

Писмо угарског краља Матије Корвина султану Бајазиту II (1487) јесте једино сачувано писмо на српском језику које је један угарски краљ упутио на Порту. Изнета чињеница доста говори о значају поменутог писма за историју српске средњовековне световне писмености. Будући да овај рукопис није довољно истражен са филолошког аспекта, као главне циљеве рада Владимир Поломац издваја (а) приређивање писма у оригиналној графици, (б) представљање његових најважнијих графициско-правописних и језичких карактеристика и (в) сагледавање овог писма у контексту писма краља Матије Корвина фра Александру Дубровчанину. Аутор прво даје текст рукописа у оригиналној графици и језички осавремењен текст, након чега анализира најзначајније графициско-правописне карактеристике, истичући да у писму доминирају особине рашког правописа, док основне црте босанско-хумске и ресавске правописне школе нису забележене. На фонетско-фонолошком плану издвајају се екавски и икавски рефлексии стсрп. вокала *jaīī*, промена /ǝ/ у /а/, /у/ на месту вокалног /л/ и /о/ пореклом од некадашњег /л/ на крају слога. Од морфолошких особина, како истиче Поломац, посебан дијалекат-

ски значај имају примери ген. мн. именица м. и ж. р. са нултим наставком, који могу упућивати на говоре западне Босне, као и облици ном. и акуз. јд. м. р. придевских заменица *ови* и *они*, карактеристични за савремене западне штокавске говоре. На самом крају рада Владимир Поломац закључује да се писмо краља Матије Корвина султану Бајазиту II разликује од писма фра Александру Дубровчанину на графијско-правописном (нпр. одсуство графеме *ћ* у писму султану Бајазиту II и присуство ове графеме у писму фра Александру Дубровчанину) и на језичком плану (нпр. екавско-икавска замена стрп. вокала *јаџи* у писму султану Бајазиту II и икавско-ијекавска замена стрп. вокала *јаџи* у писму фра Александру Дубровчанину).

Три писма Јована Запоље позната су на основу Миклошичевог и Стојановићевог издања, али до данас нису проучена са филолошког и лингвистичког аспекта. Стога је ово истраживање било мотивисано ауторовом жељом да се пронађу оригинали писма и да се, након тога, приреди ново издање, са прегледом најзначајнијих графијско-правописних и језичких карактеристика. Владимир Поломац у Haus-, Hof- und Staatsarchiv-у у Бечу 2017. године проналази два Запољина писма из 1537. године (писмо смедеревском санцак-бегу Мехмеду Јахијапашићу и писмо Ферхату, ћехаји Мехмед-бега Јахијапашића), која представљају и предмет овог рада, док треће писмо и даље остаје предмет потраге. Најпре су дати основни подаци о двама поменутих рукописима, као и текстови писама у оригиналној графици са исправљеним грешкама из претходних издања, а затим су приложени и језички осавремењени текстови. Оба писма бележе мешање карактеристика рашког и ресавског правописа, а писана су српским језиком са минималним присуством српскословенског језика. Као кључне фонетско-фонолошке особине издвајају се екавска замена стрп. вокала *јат* и промена /*џ*/ у /*а*/, док од морфолошких особина посебну пажњу завређује општи падеж у примеру *од једно време* и наставак *-хмо* у 1. л. јд. аориста. На основу изнетих особина аутор закључује да се у основи Запољиних писама може налазити југоисточни српски говор XVI века из кога су се развили савремени косовско-ресавски и призренско- јужноморавски говори.

Треће поглавље – *Закључне напомене* (213–230) – резимира најважније резултате, а у четвртном поглављу – *Summary* (231–248) – главни закључци су преведени на енглески језик. Пето поглавље – *Извори и цитирана литература* (249–264) – доноси детаљан преглед литературе која је коришћена приликом израде ове монографије, док су у шестом поглављу – *Прилози* (265–277) – дати фотографски снимци анализираних писама.

Имајући у виду све наведено, може се закључити да монографија *Српски као дипломатски језик у XV и XVI веку: филолошки приступ* Владимира Поломца представља значајан допринос проучавању феномена употребе српског као дипломатског језика на простору југоисточне Европе током XV и XVI века. Вредност ове публикације огледа се у чињеници да до данас нису

написане филолошке и лингвистичке студије о поменутих писмима и да су нека од њих позната само у оквирима старих и непозданих издања. Стога се највећи значај Поломчеве монографије заснива на приказу текстова рукописа у оригиналној графици, као и на детаљној графичко-правописној и језичкој анализи писама са аспекта историјске дијалектологије. Иако је књига састављена од проширених и технички уједначених појединачних радова, они представљају део јединствене целине, која је употпуњена трима новим деловима. Тако је на свеобухватан и кохерентан начин осликан феномен употребе српског као дипломатског језика у Османском царству и Угарској у XV и XVI веку. На основу свега изнетог може се закључити да монографија Владимира Поломца завређује огромну научну пажњу и да има подстицајну улогу за даља истраживања из области историје језика.